

Dr. Zeqirja REXHEPI
(Shkup)

TETOVA DHE RRETHI I SAJ GJATË LUFTËS SË DYTË BOTËRORE

Lufta e Dytë Botërore, pa dyshim është një ngjarje e madhe që zë vend të veçantë në historinë njerëzore. Ishte një ndeshje historike me përmasa planetare, midis doktrinės liberalo-demokratike në aleancë me të majtën komuniste dhe doktrinės së djathtë nazifashiste. Epilogu i saj ishte një hap pararendës i fitores përfundimtare të liberalizmit demokratik në Evropë dhe më gjerë.

Me fjalë tjera, vendeve të demokracisë parlamentare (Perëndimore), fitoren e Luftës Antifashiste u duhej ta ndajnë me vendet e doktrinės marksiste. Lufta e Dytë Botërore, krijoi dy kampe kundërshtare, ku secili përpiqej që përmes premtimeve të joshte sa më shumë vende dhe popuj. Në formulimin e këtyre premtimeve llogariteshin antagonizmat e trashëguar nga e kaluara historike. Në Ballkan, kishte shumë të këtillë. Në këtë cep të Evropës, “forca” dhe aleancat më të fuqishme kishin përcaktuar në të kaluarën fatin e popujve dhe të vendeve. Duke e njohur këtë histori të dhimbshme, me plot kundërthënie, fuqitë e njërit apo tjetrit kamp nuk e patën të vështirë të bëjnë për vete vende dhe popuj, përmes “pazareve”, të cilat vareshin nga epilogu i luftës.

Shqiptarët, si të gjithë të tjerët, nuk mund t'u shpëtonin zhvillimeve politiko-ushtarake të Luftës së Dytë Botërore. I ndarë përgjysmë në Konferencën e Londrës, kombi shqiptar ishte në pozitë më të pafavorshme dhe në dilemë hamletiane. Klasa udhëheqëse politike nacionaliste e shtetit shqiptar me mbretin Zog në krye, zgjodhi rrugën e “ikjes” nga vendi, me çka hapi rrugën e dezorientimit total të kombit.

Historia shqiptare e periudhës së Luftës së Dytë Botërore, nuk mund të analizohet në rrafshin ekskluziv brenda kornizave kombëtare, sepse në këtë rast “lëmshin” nuk do të mund ta zgjidhnim kurrë dhe, nga ana tjetër, do të vazhdonin të përplaseshin nga njëri ekstrem tek tjetri - epilogu i tërë kësaj do të ishte përbaltja e historisë sonë kombëtare, me këtë do të mohonim karakterin antifashist të LNÇSH.

Në qoftë se analizojmë me gjakftohtësi zhvillimet në Luftën e Dytë Botërore në hapësirën shqiptare, nuk mund t'i ikim faktit se Shqipëria është okupuar nga Italia fashiste dhe pas kapitullimit të saj, ky okupator u zëvendësua me okupatorin e ri, Gjermaninë naziste. Të dy okupatorët krijuan “qeveri kukulla”, të cilave iu dhanë kompetenca shumë të kufizuara.

Pas copëtimit të Mbretërisë së Jugosllavisë, në një pjesë të territoreve ku jetonin shqiptarët u shtri administrata e “qeverisë kukull”, e cila aplikoi disa të drejta, nga të cilat shqiptarët në Jugosllavi kishin qenë të privuar (gjuha dhe shkolla shqipe). Këtë fat e pati edhe qyteti i Tetovës, me një pjesë të rrethinës. Popullata shqiptare e trevave “lindore”, pra edhe qyteti im Tetova, këtë kohë e perceptoi si “çlirim”, edhe pse në fakt ky ishte një pushtim i ri, por i kamufluar me vellon e Shqipërisë.

Është i njohur fakti se, një ditë para invazionit të ushtrisë fashiste italiane, më 6 prill 1939, Jugosllavia ishte e njoftuar nga ambasadori jugosllav në Romë Hristiq, i cili të njëjtën ditë ishte takuar me ministrin e jashtëm italian, Kontin Çiano.¹ Jugosllavët

¹ Dnevnik grofa Qano..., f. 58-63.

nuk reagues për të penguar invazionin dhe, nga ana tjetër, madje llogariten të nxirrnin ndonjë përfitim nga situata e krijuar. Përfitimi kishte të bënte me tentativat e qarqeve ushtarake jugosllave për të “korrigjuar” vijën kufitare jugosllavo-shqiptare.² Raportet jugosllavo-taliane, pas pushtimit të Shqipërisë, u sqaruan në takimin midis Kontit Çiano dhe Dragisha Markoviqit, në Venedik, më 22-23 prill 1939, pas të cilës u dha një deklaratë e përbashkët. “Janë shqyrtuar çështje të ndryshme që u interesojnë dy vendeve, thuhej në të, duke pasur parasysh ngjarjet e fundit në Shqipëri dhe se është shprehur për zemërsia midis Jugosllavisë dhe Italisë”.³ Edhe përkundër frymës “miqësore” të deklaratës, në esencë marrëdhëniet jugosllavo-italiane ishin përkeqësuar tej mase. Të dy vendet thurnin plane të shfrytëzojnë pakënaqësinë e shqiptarëve në të dy anët e kufirit për interesat e tyre.

Shqiptarët e Mbretërisë së Jugosllavisë, përgjithësisht e dënuan pushtimin e Shqipërisë nga Italia. Me këtë rast, u organizuan demonstrata edhe në qytete të ndryshme të Jugosllavisë. Shumë shqiptarë shprehën gatishmëri për t'i rezistuar me armë pushtuesve italianë. Sipas raporteve të Korparmatës III-të jugosllave, që i dërgoheshin Shtabit të Përgjithshëm të Ushtrisë Jugosllave, një numër i madh shqiptarësh kërkonin armë për të luftuar kundër italianëve.⁴

Pas shpartallimit të shumë vendeve të Evropës Veriore dhe Perëndimore gjatë vitit 1940, Fuqitë e Boshtit filluan të vinin në jetë planin tjetër për pushtimin e vendeve të Evropës Juglindore dhe Lindore. Në prill të vitit 1941 ata e shpartalluan Jugosllavinë dhe pushtuan Greqinë. Shpartallimi i Jugosllavisë ndodhi në mënyrë të rrufeshme, me ç'rast ushtria gjermane arriti në rajonin

² Arkivi i Institutit historiko-ushtarak në Beograd, nga Raporti i Korparmatës III-të, nr. 910, të 12. 04. 1039.

³ Po aty, Kutia 54, Raport i Dragisha Cvetkoviç-it dërguar Oborrit mbretëror, më 20 shkurt, 1941.

⁴ Po aty, Raporti i Korparmatës III-të, Kutia 11, nr. 18.

Shkup-Tetovë-Gostivar-Dibër. Ndërkohë, në Vjenë, më 21 prill 1941 u mbajt takimi midis aleatëve të Boshtit për ndarjen e territoreve jugosllave. Sipas marrëveshjes së Vjenës, pjesa lindore e Maqedonisë së sotme, përfshirë edhe Shkupin, iu dhanë Bullgarisë, ndërsa një pjesë e territorit të Maqedonisë Perëndimore, me qytetet: Tetovë, Gostivar, Kërçovë, Strugë dhe Dibër iu dha Italisë.⁵

Mbi bazë të Marrëveshjes së Vjenës, Benito Musolini më 17 maj 1941 aprovoi Dekretin, sipas të cilit një pjesë e territorit të Maqedonisë së sotme perëndimore, me qytetet: Tetovë, Dibër, Gostivar, Kërçovë, Strugë i bashkëngjiteshin “Shqipërisë Italiane”. Në parim, aleatët e Boshtit u pajtuan me ndarjen territoriale, por pati edhe mosmarrëveshje të vogla, të cilat u zgjidhën në kontakte bilaterale. Kështu ishte rasti edhe me qytetin e Tetovës, për të cilin Bullgaria kundërshtoi që të hynte në përbërje të “Shqipërisë Italiane”.⁶ Sipas Gligor Todorovski-t, mosmarrëveshjet italo-bullgare, rreth çështjes së territoreve kanë zgjatur për një kohë, për t’u zgjidhur përfundimisht kah fundi i vitit 1942 (nëntor), pas takimeve në Tiranë dhe në Shkup, të përfaqësuesve italianë dhe atyre bullgarë.⁷ Tetova, me një pjesë të rrethinës së saj, mbeti në përbërje të “Shqipërisë Italiane”. Vija e demarkacionit që ndante Italinë nga Bullgaria kalonte në afërsi të qytetit të Tetovës, përkatësisht rreth fshatrave të banuara me shqiptarë, në linjën: Setole-Neproshten-Ratajë-Zhelinë.⁸

Sipas shënimeve të Gajur Lumës, një bashkëkohës i ngjarjeve, ushtria italiane hyri në Tetovë, më 11 maj, 1941 në një

⁵ Ferdo Çulinoviq, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, Beograd, 1970, f. 61-70.

⁶ “Shqipëria Italiane” apo “Gjermane” një kohë të gjatë është imponuar si “Shqipëri e Madhe”.

⁷ Глигор Тодоровски, *Односи измеѓу Бугарске и Италије 1941-1943, у вези западне Македоније*, “Историјски гласник”, Београд, 1965, бр. 2-3, стр. 84-88.

⁸ Новица Вељановски: „Создавањето и развојот на органите на Народната власт во Тетово и Тетовско 1941-1944 год.,, Тетово и Тетовско во НОВ 1941-1945, f. 202.

atmosferë të veçantë dhe konfliktuale të banorëve. Elementët probullgare të Tetovës, të organizuar nga Komiteti bullgar, organizuan manifestime dhe pati përleshje midis shqiptarëve dhe bullgarëve.⁹

Mirëpo, duhet theksuar se, fillimisht, në Tetovë u vendosën trupat ushtarake gjermane, ndërsa italianët erdhën kah mesi i majit. Pushtuesit gjermanë, në Tetovë dhe rrethinë ringjallën dhe nxitën ndasinë etnike midis popullatës shqiptare dhe sllave, duke u premtuar të gjitha grupeve etnike “shtete të mëdha”, pra “Shqipëri të Madhe”, “Bullgari të Madhe” dhe “Maqedoni të Madhe” të Vanço Mihajllovi-t.

Gjatë kohës së shkurtër të administrimit të tyre, gjermanët emëruan Emil Pureber-in (i lindur në Novo Mesto), si shef të Qarkut. Ndërkaq, për nevoja të furnizimit të qytetit me artikuj të ndryshëm, formuan Këshillin e qytetit, në përbërje etnike të përzier: Jusuf Jahja (shqiptar), Trifun Apostollov-i dhe Mijo Serafimov-i (bullgarë) dhe Tomo Serafimovski (serb).¹⁰ Pikërisht në këtë kohë, pra para vendosjes së pushtetit italian, filloi aktiviteti propagandues midis aktivistëve shqiptarë (Jusuf Jahja, Shaip Kamberi, Xhafer Sulejmani...) dhe elementeve probullgare (Trifun Apostollov, Mijo Serafimov, Mijo Neshov...) se kujt do t'i takojë Tetova.

Që më 15 prill 1941, akoma pa kapitulluar Jugosllavia, qarqet probullgare në Tetovë formuan “Komitetin nacional bullgar”.¹¹ Komiteti kishte për qëllim të agjitonte te popullata sllave për t'u bashkëngjitur me Bullgarinë. Më 9-10 maj, edhe qarqet atdhetare shqiptare të Tetovës formuan “Komitetin Shqiptar”.

⁹ Ismet Jonuzi – Krosi, *Ditari i Gajur Lumës*, Tetovë, 2012, f. 71-72.

¹⁰ Sqarim: Tomo Serafimovski në prag të shkatërrimit të Mbretërisë së Jugosllavisë ka ushtruar postin e kryetarit të Komunës në Tetovë.

¹¹ Боро Митровски, Воспоставувањето на италијанската воена окупациона власт и квислиншка албанска цивилна власт, мај 1941 до септември 1943 год. Тетово..., f.. 246.

Në kohën kur akoma kishte dilema se kujt do t'i takonte qyteti i Tetovës, në gusht 1942, nënprefektura e Tetovës u vizitua nga gjenerali i ushtrisë bullgare me seli në Shkup, Bojde. Autoritetet italiane kishin marrë masat paraprake, për të evituar ndonjë konflikt të mundshëm midis shqiptarëve dhe probullgarëve.¹²

Pas okupimit italian të territoreve të Maqedonisë Perëndimore, sipas marrëveshjes së Vjenës, pushteti civil dhe gjyqësor vazhduan të funksionojnë si në Mbretërinë e Jugosllavisë, duke përdorur edhe më tutje gjuhën serbokroate.¹³ Kjo administratë tani kryente detyrat të cilat i merrte nga komanda ushtarake italiane. Situata ndryshoi në kohën kur administrata kaloi në kompetencat e qeverisë “kukull” të Tiranës.

Gjatë kohës së pushtimit italian, shqiptarëve të Tetovës me rrethinë iu hapën mundësitë për të gëzuar të drejtat më elementare kombëtare, aplikimin e gjuhës dhe arsimimit në gjuhën amtare shqipe. Tetova hyri në sistemin arsimor të “Shqipërisë Italiane”. Andaj, në Tetovë, sikurse në qendrat tjera të territorit të “çliruar”, u hapën shkolla në gjuhën shqipe dhe, krahas tyre, si nevojë urgjente u ngritën edhe kurset për shkrim-lexim. Mungesa e mësuesve u zgjidh duke i sjellë, kryesisht nga Shqipëria. Sipas të dhënave, del se në Tetovë një numër i madh i shqiptarëve ishin të interesuar për të mësuar. Është përmendur numri prej 700 vetësh si frekuentues të kurseve të gjuhës shqipe. Ndërkaq, në gjimnazin e Tetovës, në vitet 1941-42, kanë mësuar 65 nxënës.¹⁴

Për sa i përket çështjeve politiko-ushtarake, nga të dhënat e dokumentuara del se në Tetovë italianët mbanin rreth 3.000 ushtarë, 400 karabinierë dhe 400 pjesëtarë të forcave kufitare.

¹² Masar Kodra, *Shqiptarët e Maqedonisë gjatë Luftës së Dytë Botërore (1939-1944)*, Kumanovë, 1996, f. 68.

¹³ Gligor Todorovski, *Okupimi i Maqedonisë Perëndimore (1941-1944)*, Shkup, 1986, f. 11.

¹⁴ M. Kodra, *Shqiptarët...* f. 90.

Pra, nga numri i përgjithshëm prej 15.000 pjesëtarë të forcave ushtarake, në nivel të Prefekturës së Dibrës, në Tetovë ishin vendosur 3.800 trupa.

Krahas forcave ushtarake të sipërpërmendura italianët, u përpoqën edhe në Tetovë, të formonin njësitë e armatosura fashiste të këmishëzinjve. Por, ky projekt dështoi tërësisht, sepse shqiptarët nuk iu përgjigjën thirrjes.

Deri në shkurt 1944, Maqedonia Perëndimore ishte e organizuar administrativisht në Prefekturën e Dibrës, e cila përfshinte nënprefekturat: Gostivarin, Tetovën,¹⁵ Kërçovën dhe Strugën. Më 21 shkurt 1944, nënprefektura e Tetovës u ngrit në rang prefekturë. Në përbërje të saj hynin nënprefektura e Gostivarit dhe e Kërçovës.¹⁶ Në maj 1944, kryetar i komunës së Tetovës, në vend të Xhafer Sulejmanit, u bë Shaip Kamberi ndërsa prefekt u emërua T. Boletini¹⁷.

Zhvillimet politiko-ushtarake në Itali, pas invadimit të Aleatëve në Sicili, ndikuan që gjermanët të mos kapen në befasi, në çastin e kapitullimit të aleatit të tyre. Pak ditë para kapitullit të Italisë, disa njësi ushtarake gjermane u koncentruan në vijën e demarkacionit, në linjën Shkup-Tetovë, duke pritur urdhrin të hyjnë në Tetovë.¹⁸ Sapo Italia kapitulloi, trupat ushtarake gjermane hynë në Tetovë dhe qytetet tjera shqiptare, me ç'rast pushteti italian u zëvendësua me atë gjerman.

Në nivelin qendror të shtetit shqiptar, gjithashtu u bënë ndryshime. Me ndihmën e gjermanëve, më 16 tetor, 1943 u organizua “Kuvendit Popullor i Shqipërisë”, i cili, më 4 nëntor 1943, formoi qeverinë e Rexhep Mitrovicës.

¹⁵ Sqarim: Nënprefektura e Tetovës përfshinte disa qendra komunale, si: Pallçisht, Neproshten, Shipkovicë, Stençe, Senekos, Zhelinë, Brvenicë dhe qyteti i Tetovës.

¹⁶ Боро, Митровски, Некои аспекти на германската политика на Балканот и нејзиниот одраз за задушување на НОБ во Западна Македонија 1943 год., Скопје, 1975.

¹⁷ Tafil Boletini, *Kujtime*, Tiranë, 2011, f. 464-473.

¹⁸ Зборник на НОР. Тем. VII, Књ. 2, f. 138-139.

Sipas historianit Masar Kodra, pas kapitullimit të Italisë, në një pjesë të Maqedonisë u formua zona e lirë, të cilën e drejtonin forcat partizane shqiptaro-maqedonase. Kërçova dhe Dibra ishin qytete të lira. Kërçova gjendej në duart e partizanëve maqedonas dhe shqiptarë, ndërsa Dibra drejtohej nga forcat partizane të Haxhi Lleshit. Në qoftë se pohimi rreth “territorit të lirë”, të cilin e drejtojnë forcat partizane shqiptaro-maqedonase është i saktë, atëherë duhet theksuar se Lëvizja Antifashiste ishte në epërsi përballë forcave nacionaliste shqiptare.

Duke e konsideruar pushtuesin italiano-gjerman si “të keqen më të vogël” në krahasim me sundimin serbo-jugosllav, rrethet nacionaliste shqiptare, pas kapitullimit të Italisë, organizuan një Kuvend në Prizren, në të cilin u krijua një organizatë politike, që do të përpiquej të mbronte trojet etnike nga ripushtimi jugosllav.¹⁹ Kuvendi i zhvilloi punimet nga 16-20 shtator 1943 dhe njihet në histori si Lidhja e Dytë e Prizrenit. Kuvendi zgjodhi Komitetin Qendror, (7 vetë), me kryetar Rexhep Mitrovicën. Në Kuvendin e Dytë të Lidhjes, mbajtur midis 17-21 janar 1944, në krye të KQ të Lidhjes u zgjodh Bedri Pejani.²⁰

Bazuar në qëllimet e Lidhjes së Dytë të Prizrenit, Komiteti Qendror i saj formoi Komitetet e Lidhjes nëpër qytetet e “lirueme”. Një Komitet i tillë u formua edhe në Tetovë, të cilin e udhëhiqte Selim Sheholli.²¹

Sikurse në Tetovë, edhe në Gostivar, me angazhimin e gjermanëve u formua “Komiteti i Lidhjes së Dytë” në krye me Xhemë Hasin, të cilit iu dha grada major dhe iu siguria e drejta të formojë njësitin vullnetar të armatosur.²² Në këtë linjë ishte edhe Mefail Shehu – Zajazi, nga Kërçova. Pra, në qoftë se njësitë e

¹⁹ *Historia e popullit shqiptar*, vëll.IV, botim i Akademisë së Shkencave të Shqipërisë, Instituti i Historisë, Tiranë, Toena: 2008, f. 139.

²⁰ *Po aty*, f. 139.

²¹ AM, Fondi, Prokuroria publike, Tetovë, Kutia 3, Dok. 426.

²² *Arkivi historiko-ushtarak në Beograd*, Kutia 1.

armatosura vullnetare të Xhemë Hasës dhe Mefail Zajazit kanë qenë nën drejtimin e Komitetit Qendror të Lidhjes së Dytë të Prizrenit, atëherë del se Balli Kombëtar si organizatë politike apo ushtarake në Maqedoni nuk ka ekzistuar.

Në fillim të vitit 1944, “Lidhja e Dytë e Prizrenit” e përshpejtoi projektin e saj për mbrojtjen e “kufijve etnikë”, duke formuar edhe Komitetin Nacional të Rinisë. Komiteti i Rinisë kishte për detyrë të mobilizonte të rinjtë e moshës 15-20 vjeç. Nën përkujdesjen e Xhemës Hasës u përgatitën listat e rekrutëve nga nënprefektura e Gostivarit.²³

Në përpjekjet e tyre për të rekrutuar sa më shumë shqiptarë për njësitë e armatosura, që do t’i shfrytëzonin për qëllimet e tyre, gjermanët u përpoqën të formonin divizionin “Skënderbeg”. Por, përpjekja e gjermanëve pothuajse dështoi tërësisht. Në të vërtetë, rekrutët që u mobilizuan, arritën deri në Pogradec, prej nga u kthyen në Tetovë dhe u çarmatosën nga vetë gjermanët.

Për rendin publik në Tetovë përkujdesej xhandarmëria shqiptare, e cila sipas të dhënave dokumentare, thuhet se nuk i ndiqte ithtarët e Luftës Antifashiste, pasi komanda e saj mbante lidhje sekrete me organizatën komuniste të Tetovës. Kjo xhandarmëri shqiptare nuk i lejoi edhe Xhemë Hasën të mobilizonte njerëz nga Tetova për njësitet e tij.²⁴

Në Tetovë ka vepruar edhe organizata komuniste, e cila fillimisht vepronte përmes “celulave partiake”, (si Komitet partiak dhe SKOJ), në të cilën ka pasur të angazhuar edhe shqiptarë, ku është dalluar Gani Selmani dhe Abdurrahman Tresi. Përmes komunistëve shqiptarë është propaganduar Lufta Antifashiste tek masat shqiptare. Në ndihmë organizatës komuniste të Tetovës do të vinin edhe shqiptarë tjerë komunistë, të cilët kishin qenë anëtarë të PKJ që nga viti 1939 - 40, si: Shaip Mustafa, Abdulla Presheva,

²³ Po aty, i njëjti dokument.

²⁴ AM, Fondi Komiteti i Parë Qarkor i PK të Maqedonisë, Letër e Todor Cipovski-Merxhan, dërguar një shoku, 5. X. 1943.

Jahja Osmani. Komunistët shqiptarë e shtruan çështjen e funksionimit të organizatës së Tetovës në kuadër të PKSH, por nga instruksionet që mori Shaip Mustafa në Tiranë, komunistët tetovarë u lanë të vepronin në kuadër të PKJ.

Më duhet të them se, për komunistët shqiptarë të Tetovës ky ishte zhgënjimi i parë, ndërkaq veprimtaria tek masat shqiptare në mbështetje të Luftës Antifashiste, në këto rrethana u vështirësua.

Komunistët, në shumë sfera të veprimtarisë së tyre vepronin sipas metodologjisë së ngjashme. Kështu, organet e para të pushtetit ishin Këshillat NÇ, që në fakt ishin bërthamat e para të pushtetit komunist. Kur është fjala për Tetovën me rrethinë, nga një raport dërguar Komitetit të parë qarkor të PKM-së, në fund të vitit 1943, njihemi me faktin se në Tetovë vepronin dy Këshilla NÇ, ai shqiptar dhe ai maqedonas. Në Raport, thuhet se: “Këto Këshilla nuk janë të bashkuar, sepse nuk ka mundësi të bashkohen. Mirëpo, bashkëpunimi ekziston dhe udhëheqja e partisë është e sigurt në të dy Këshillat. Të dy Këshillat janë shumë aktivë në demaskimin e propagandës armiqësore dhe në mbledhjen e ndihmave”.²⁵ Këtë fakt e vërteton edhe V. Burzevski, i cili pasi thekson angazhimin e shqiptarëve në *organizatën komuniste të Tetovës, përfshirë këtu edhe grupet edukative dhe organizatën e rinisë (SKOJ) e cila kishte 20 shqiptarë*.²⁶

Edhe historiani maqedonas, Novica Veljanovski, thotë se: “për shkak të propagandës së fuqishme të okupatorit italian, rreth iluzionit se populli shqiptar është çliruar, më 1942 organizatat partiake (komuniste) këtë çështje filluan ta zgjidhin, duke formuar celula të posaçme shqiptare. Është sugjeruar që, përmes aktivitetit partiak shqiptarët do të fitojnë garancë për zgjidhjen e drejtë të

²⁵ AM, Fondi, Prvi oblasni komitet, Kutia-10, nr. 436. Raport i Vanço Burzevskit, dërguar Komitetit të Parë qarkor të PKM, 30. XI. 1943.

²⁶ AM, Fondi Prvi oblasni komitet, Kutia – 10, nr. 436. Letër e V. Burzevskit dërguar komitetit më 30. XI. 1943.

çështjes nacionale përmes luftës së përbashkët me popullin maqedonas në Maqedoni në kuadër të bashkësisë së re jugosllave”.²⁷

Jehonë të veçantë, me impakt në rritjen e pjesëmarrjes në njësitë e armatosura në Lëvizjen Antifashiste të shqiptarëve të Tetovës, do të kishte sulmi i forcave partizane të UNÇSH, në Dibër, në fillim të Gushtit 1944. Për shqiptarët e Tetovës dhe rrethit të saj, depërtimi i njërive antifashiste shqiptare në terrenin e ish-Jugosllavisë e lehtësoi aktivitetin e komunistëve shqiptare dhe, si epilog, përshpejtoi formimin dhe masivizimin e njërive të armatosura antifashiste, qoftë etnikisht të përziera, apo vetëm shqiptare. Në frymën e masivizimit të Luftës Antifashiste u formuan Aradha partizane shqiptare të Kërçovës dhe Dibrës. Këto dy aradha partizane shqiptare, pas çlirimit të Dibrës më 4 shtator 1944, u nisën për në Karaorman, me ç’rast, gjatë rrugës u rrit numri i shqiptarëve që i bashkëngjiteshin Luftës Antifashiste. Më 10 shtator 1944, nga këto Aradha shqiptare u formua Brigada e Katër Shqiptare, e cila fillimisht numëronte rreth 450 luftëtarë.²⁸

Deri kah fundi i vitit 1944, Brigada IV Shqiptare operoi në Rrafshin e Pollogut, pra në Tetovë dhe Gostivar dhe në fshatrat përreth. Në këtë kohë, Brigada IV Shqiptare ushtroi ndikimin e saj edhe në rastin e përfolur të “*Monopolit*” të Tetovës.²⁹ Prania e Brigadës IV Shqiptare dhe intervenimi i krerëve të saj, Nexhat Agolli, Xhafer Kodra dhe Qemal Agolli, ndikoi që shqiptarët e arrestuar dhe të mbyllur në Monopol të lirohen.³⁰ Personalisht, nuk dyshoj në tradhtinë politike të komunistëve jugosllavë

²⁷ Тетово и Тетовско... Новица Вељановски... стр. 206.

²⁸ AM, Fondi Divizioni i 42, Kutia 54a, nr. 6831. Historiku i Brigadës IV Shqiptare. (Më 7 janar 1945, Brigada IV Shqiptare u rrit në 5.000 luftëtarë – riemërtohet në Brigada VII Sulmuese, në të cilën numri i luftëtarëve u caktua në 2.500, ndërsa pjesa tjetër shpërndahet në brigada tjera).

²⁹ Në Monopolin e duhanit, në Tetovë janë izoluar një numër i madh shqiptarësh, të cilët “akuzoheshin” si “bashkëpunëtorë” të armikut.

³⁰ M. Kodra, *Maqedonia...*, f. 234-235.

kundrejt shqiptarëve dhe marrjen e masave të ashpra që pushteti komunist mori për të disiplinuar shqiptarët në Tetovë (Maqedoni), por njëkohësisht shtroj pyetjen: si do të zhvilloheshin proceset në rrafshin politik dhe ushtarak, në qoftë se do të kishte 10 brigada shqiptare (divizione apo korparmata), ashtu siç ditën të tjerët të gjinden në rrethanat përfundimtare të luftës?

Më 10 shtator 1944, gjermanët u larguan nga Tetova. Periudha prej rreth dy muaj e gjysmë (nga 10 shtatori 1944), deri në vendosjen e pushtetit komunist, karakterizohet nga përpjekjet e forcave nacionaliste për të mbrojtur “territoret e lirueme” dhe të forcave komuniste shqiptaro-maqedonase, të cilat përpiqeshin të vendosin pushtetin e tyre. Disa historianë komunistë maqedonas këtë periudhë historike e përshkruajnë si një periudhë anarkie: me terror, vrasje, plaçkitje, dhunime..., natyrisht pa përmendur fakte konkrete.

Rreth çlirimit të Tetovës, në Historinë e popullit shqiptar, vëll. IV, thuhet: “Në mesin e nëntorit 1944, popullsia e Tetovës, e mbështetur nga forcat e Brigadës IV Shqiptare, u ngrit në kryengritje, çarmatosi policinë dhe më 16 nëntor vendosi pushtetin nacionalçlirimtar. Më pas Shtabi Kryesor i UNÇ të Maqedonisë urdhëroi Brigadën e IV Shqiptare të largohej nga Tetova për në Shkup”.³¹

Ndërsa, historiografia komuniste maqedonase, ka thurur legjenda, që nuk i përgjigjen realitetit. Mund të përmendet historiani, Boro Çaushev-i, i cili në punimin e tij, “Çlirimi i Tetovës”, pa kurrfarë reference, midis tjerash, shkruan: “Më 18 nëntor, brigadat e divizionit 50 dhe tre brigada të divizionit 42 e patën rrethuar tërësisht Tetovën. Në natën e ditës së njëjtë, brigada 14 depërtoi në fshatrat Miletinë dhe Çellopek; brigada 19 depërtoi në linjën Bërvenicë-Leshnicë; brigada 13 arrin në rajonin e Çellopekut; Nga ana e djathtë e divizionit 50, tre brigada depërtuan në linjën e f. Shemshovë... Nga këta pozicione, në

³¹ *Historia e popullit shqiptar ...*, vëll. IV, f. 147-148.

mëngjesin e 19 nëntorit 1944, UNÇ e Maqedonisë hyri në Tetovë, në të cilën nuk pati kurrfarë rezistence”.³²

Më tutje, thuhet: “Nga aspekti ushtarak është për t’u theksuar se të gjitha brigadat nuk hynë në Tetovë, në përbërje të plotë, për shkak të sulmeve të mundshme nga ballistët (diç e imagjinueshme), brigadat përpiqeshin të kontrollojnë një hapësirë të gjerë në rrethin e Tetovës. Kështu pas çlirimit të Çellopekut dhe Miletinës, brigada 14 është stacionuar në këto fshatra. Brigada 13 i rrethoi fshatrat: Pallçisht, Kamjan, Sedlarcë e Epërme dhe Pirok. (Autori ka harruar edhe Bogovinën, Z.R.). Në fakt, këto ishin çastet historike, kur këto brigada që kanë hyrë në fshatrat shqiptare kanë ushtruar dhunë, duke pushkatuar shqiptarë për të cilët është “dyshuar”.³³

I njëjti autor, përmend edhe për “qendrën tubuese”, siç e quan ai izolimin e shumë shqiptarëve në Monopolin e duhanit në Tetovë, në të cilin sipas tij u vendosën “ballistët” e kapur apo të dorëzuar, rreth 800-1.000 njerëz.³⁴

Mbështetur në principet universale të Lëvizjes Komuniste, “internacionalizmin” e Luftës Antifashiste, dukej qartë se fati i shqiptarëve të Tetovës me rrethinë ishte i lidhur me PKJ-PKM. Kjo çështje substanciale është kuptuar me vonesë tek shqiptarët. Andaj dhe të gjitha proceset janë kapur me vonesë, si në formën e organizimit politik, ashtu edhe atë ushtarak. Nga ky këndvështrim, shqiptarët e Tetovës ndodheshin në margjina të zhvillimit të procesit. Këtë fakt mund ta vërejmë, nga procesverbalet e Këshillit iniciativë për thirrjen e Kuvendit të Parë të ASNOM-it, të datës 30 prill 1944, nën drejtimin e Metodi Andonov – Çento-s, në të cilin nuk merrte pjesë asnjë shqiptar.³⁵

³² Тетово и Тетовско, Боро Чаушев, “Ослободување на Тетово”, стр. 107.

³³ По ату.

³⁴ Me nocionin “ballistë” në territorin e Maqedonisë identifikoheshin të gjitha forcat antikomuniste shqiptare.

³⁵ Зборник на Документи на АСНОМ 1944-1964, Скопје, 1964, стр. 112-113.

Nga dokumentet e Luftës Antifashiste, mund të vërejmë se, me rastin e përpilimit të listës së delegatëve për në Kuvendin e ASNOM-it, organet e Lëvizjes Komuniste, kur është fjala për Tetovën, nuk e kanë përfillur fare përbërjen etnike të saj. Tetova me rrethin e saj, në Kuvendin e ASNOM-it është përfaqësuar nga dy maqedonas: Todor Pecov - Cipovski (punëtor) dhe Jordan Bllazhevski (inxhinier agr.).³⁶ Ky do të ishte zhgënjimi i radhës për komunistët tetovarë.

Krerët komunistë sllavë (serbë, maqedonë etj.) nuk e përfillën realitetin etnik as në përbërjen e Presidiumit të ASNOM-it, i cili nga 17 anëtarë, kishte vetëm një shqiptar, Qemal Agollin.

Zhgënjimi i fundit për komunistët tetovarë dhe shqiptarë në përgjithësi, do të ishte “tradhtia” e idealeve të tyre, kur vërejtën se në nenin 1 të vendimeve të ASNOM-it, thuhej: “*Në shtetin maqedonas gjuhë zyrtare është gjuha maqedonase*”.³⁷

Themelimi i shtetit të ri - Republikës Popullore të Maqedonisë, siç do të përkufizohet më vonë, në kuadër të Jugosllavisë Federative, ishte një devijim flagrant nga parimet e proklamuar të Luftës Antifashiste në Maqedoni.

PËRFUNDIM

Lufta e Dytë Botërore dhe shpartallimi i Jugosllavisë në vitin 1941, shqiptarët jashtë Shqipërisë dhe në veçanti shqiptarët e Maqedonisë, i vuri në pozitë tejet specifike. Një pjesë e tyre, në përbërje të Italisë dhe një pjesë tjetër, në përbërje të Bullgarisë. Pushtuesit e rinj u përkujdesën të përhapnin propagandën për “çlirimin” e popullit shqiptar, apo të popullit maqedonas.

Shqiptarët e Tetovës me rrethinë, gjatë Luftës së Dytë Botërore, edhe pse në rrethana shumë të ndërlikuara, pra në rrethana të propagandës së fuqishme të pushtuesit italian dhe më

³⁶ Po aty, f. 251-252.

³⁷ Po aty, f. 241.

pas edhe atij gjerman, arritën të ruajnë njëfarë kohezioni të brendshëm ndëretnik. Me përjashtime të rasteve shumë të rralla, shqiptarët e Tetovës dhe rrethit të saj, në kohën e pushtimit italian dhe gjerman nuk ranë pre e propagandës pushtuese për të dëmtuar popullatën sllave.

Ndërkaq, forcat nacionaliste shqiptare, të cilat historiografia maqedonase i emërton me një emër “ballistë”, fatkeqësisht ishin rreshtuar në alternativën e Fuqive të Boshtit (pro-fashist). Megjithëse, nuk mund të dyshohet në atdhetarizmin e tyre, fati i tyre ishte vulosur për dështim, sepse tërë politika e Fuqive të Boshtit, dështoi.

